

(MATHILDA LÖNNBERG)

I Risingebygd

RISINGE HEMBYGDSFÖRENINGIS ÅRSSKRIFT 1979

FÖRORD

Risinge hembygdsförenings årsskrift firar i år sitt 5-årsjubileum. Årets nummer ägnas helt åt Mathilda Lönnberg, den i litteraturhistorien så gott som helt förbisedda Risingeförfattarinnan, vilkens romaner och noveller med motiv från Risingetrakten har ett stort kultur- och lokalhistoriskt värde.

I årets nummer medverkar två kunniga personer med anknytning till Finspång, nämligen Karl-Erik Bergsten och bibliotekarie Eva Ramsten. Vi tackar varmt för deras värdefulla bidrag.

En del av Mathilda Lönnbergs arbeten finns i Finspångs bibliotek, dock ej till hemlån. Uppgifter om författarinnan hittar man bl.a. i Sigrid Leijonhufvuds & Sigrid Brithellis bibliografi Kvinnan inom svenska litteraturen intill år 1893. Facs. tryck Sthlm 1978. Den finns att studera i bibliotekets läsesal.

Av ekonomiska skäl saknar årets nummer illustrationer. Uppslaget med bilder från Finspång förr och nu som vi började med förra året får därför anstå till ett annat år.

Vi hoppas att läsarna trots bristen på bilder ska få en intressant inblick i livet i Risinge på 1820-talet.

Till sist teackar vi våra annonsörer och de bidragsgivare som i år stöttat oss ekonomiskt och framför även ett tack till vår annonsackvisitör för hennes insats.

För övrigt ber vi få önska alla våra läsare en god jul och ett gott nytt år.

Inledning

År 1875 utkom en anonym beskrivning över Risingebygden för femtio år sedan. Den ingick i serien Land och folk och var helt anspråkslöst undertecknad med signaturen -th-. Den var tryckt med den då ännu ibland förekommande frakturstilen (även kallad tysk stil), som nu är svårläst för många. Men då denna skildring av 1800-talets Risinge har ett bestående värde för alla hembygdsintresserade, har den nu genom professor Karl-Erik Bergstens försorg blivit tillgänglig för en större allmänhet genom ett nytryck i modern stil, som ingår i Risinge hembygdsförenings årsskrift för innevarande år.

Bakom signaturen -th- döljer sig den numera bortglömda författarinnan Mathilda Lönnberg, dotter till den lärde och märklige Risingeprosten Matthias Stenhammar i hans andra äktenskap med Jacqueline Jern, komministerdotter från Risinge. Mathilda Lönnberg var född 1837. Redan vid 8 års ålder miste hon sin far men kom ändå att tillbringa en stor del av sin ungdom i Risinge. 18 år gammal gifte hon sig med fil. dr Carl Lönnberg och bosatte sig i Ö. Eneby på Ringstad gård, som hon ärvt efter sin far. Som en egendomlighet kan nämnas, att mor och dotter trädde i brudstol samma dag. De gifte sig med två bröder Lönnberg från Linköping.

Mycket tyder på att Mathilda Lönnberg i sin make fick en skicklig lärare, som förbättrade hennes kortvariga och förmodligen ensidiga utbildning i en flickpension och gav henne kunskaper vida över det vanliga för en flicka. Mannens intressen för det fornnordiska, för språkhistoria och botanik återspeglas i hennes författarskap inte minst i hennes böcker om Risinge. När hon skall beskriva växter och djur i naturen eller krukväxterna i stugfönstren kommer de latinska namnen inom parentes efter de svenska. Även vid beskrivningen av Risingemålet märker man påverkan av språkforskaren.

1873 vid 37 års ålder publicerade Mathilda Lönnberg sina första litterära alster. Det är huvudsakligen från Risinge och trakten där omkring, som hon hämtar stoff till sitt författarskap. I hennes första roman, Ragnfast Mårsson, är det hembygdens forntid hon skildrar. De gamla sagorna, som hon lyssnat till som barn i stugor och kökskamrar, återkommer här i omdiktad form. Det är berättelser om våldsamma fejder mellan kämparna på gårdarna runt Glan. Blodshämndens lag råder. Ragnfast Mårsson på Engjanes blir ett av offren. Men boken innehåller också förvånansvärt sakkunniga skildringar av hus och bohag samt av vikingatidens färgrika dräkter, som vävdes i frustugorna.

Efter denna första roman följde en tid av flitigt författarskap. Ett tiotal novellsamlingar och romaner — flera prisbelönda — utkom under de följande tjugo åren. Dessutom medverkade hon i litterära kalendrar, i tidningar och tidskrifter.

År 1890 flyttade makarna Lönnberg från Ringstad till gården Munkebo i Skeda socken. Hennes bibliotek finns där ännu bevarat. Efter mannens död bosatte hon sig på den vackra 1700-talsgården Nordanbacken i Vists socken, där hon avled 1907.

I Risingebygden för femtio år sedan har Mathilda Lönnberg skänkt eftervärlden en grundlig sockenbeskrivning. Den föräldrade stilen, som gör hennes romaner svårlästa, kan man här bortse ifrån. Den ger en viss tidsfärg åt framställningen och alla detaljerna accepterar man tacksamt. Hennes skildringar av landskapet med dess växt- och djurvärld — nu delvis försvunnen — av dagligt liv i både helg och söcken samt hennes roande — troligen träffsäkra — karakteristik av Risingeborna ger mycken kunskap om ett framfaret Risinge. Man saknar dock uppgifter om de gamla bruken och livet där — förmodligen beroende på bristande kontakt mellan lantbruksbygd och bruksbygd. Mathilda Lönnbergs värld var landsbygden och skogsbygden. För övrigt skulle man vilja instämma i ett av hennes egna yttranden "Detta är Risinge" eller snarare Detta var Risinge.

Eva Ramsten

Risingebygden för 50 år sedan

I Östergötland, nordväst om sjön Glan, höjer sig landet i skogiga åsar och kullar, mellan vilka ligger grönskande dalar, vattnade av talrika åsar. Fager är bygden med sina bergsträckningar, överväxta av mörk barrskog, sina dalar, i vilka klara sjöar likt blå ögon ser upp mot himlen, medan de små åarna sorlande ilar från sjö till sjö med bud och hälsning.

Detta är Risinge. Naturen här är omväxlande. Bergen är visserligen inte så höga, men skogen som klänger sig fast vid deras sidor och reser sig över deras hjässa, kommer dem att se högre ut än de i själva verket är, då man betraktar dem från de trånga dalarna vid deras fot. Vill man genomvandra nejden tjasas ögat vid varje steg av ständigt nya utsikter. Än möter man en täck björklund mitt i barrskogen, än reser sig bergen högt, omgärdande en liten mörk skogssjö, på vars brunaktiga lugna vatten vita näckrosor vaggar, än ilar skogsbäcken fram ur sin gömma, brusar förbi och störtar med svindlande fart utför bergen. Man följer hans lopp genom skogar och dalar, han möter slätare mark, växer och blir till en å. Glan breder ut sin vida yta för att ta emot den, en och annan ö ligger som en farkost på dess vågor, och höga, skogiga berg kransar dess nordliga och västliga strand, medan väldiga ekar, ljusa björkar, frodiga alar växer vid de öppnare dalgångarna. Man följer stranden, tjasad av dess fågring, eller fördjupar sig åter i skogen, där linnéan doftar mellan barrträden, och mossan, mjuk och sammetslen, kläder marken. Stam står vid stam, höga kronor sluter sig till varandra, vilda klyftor öppnar sig och sluter sig åter efter vandraren, här och där pinglar en koskälla eller kvittrar en fågel. Så blir allt åter tyst, blott barrträden viskar till varandra hemlighetsfullt och ändå välbekant, och i ett nu öppnar sig skogen. Ljus och fager ligger en sjö framför vandraren, dess strand kransas av lövträd. Ja, sjöar har bygden i överflöd, mer än hundra säger man inom socknen.

Den djurvärld, som dvaldes i denna natur, var rik på individer, om inte egentligen på arter. Älgen vandrade i de ensliga skogarna, där grävlingarna här och där rett sina bon bland berggryten och gick ut på sina nattliga strövtåg. Vargar gömde sig i skogens täta snår och samlade sig för att vintertiden i stora skaror stryka fram över de islagda sjöarna. Mård och räv, utter och lo hörde inte till sällsyntheterna och på hare var tillgången överflödande. Skogarna vimlade av orrrar och tjädrar, varemot järpen mera sparsamt förekom, och rapphönsen var sällsporda gäster på de glesa tegarna. Vid de avlägsna skogskärren kunde man få se tranor och även hägrar. Änder fanns i mängd överallt, och i synnerhet vid flyttningstiden höst och vår var även god tillgång på vildgäss, knipor och andra simfåglar. Örnen byggde sitt bo i de höga furutopparna och uven förfärade med sitt hemska läte den nattlige vandraren. Nästan alla sjöar utmärkte sig för sin fiskrikedom, och den fiskmängd, som stundom fångades t.ex. i vinternoten i Glan, hör till det fabelaktiga. Av allt detta finns nu föga mer än minnet kvar.

Jordmänen var dock vanligen inte bördig i samma mån som ängden var fager. Tegar i oregelbundna former bar en sparsam skörd, och ännu sparsammare lämnade bergen sitt järn. Numera finns inga arbetade gruvor inom socknen. Malm till Finspångs styckebruk liksom till de fordom talrika små bruken måste hämtas från andra nejder.

Av socknens talrika vattendrag är det i synnerhet två som ådrar sig uppmärksamhet, bägge nästan jämlöpande åt sydost ned till Glan. Den största och sydligaste av dem är Finspångsånen, som kommer västerifrån Hällestads socken och därefter först går genom den en halv mil långa och smala sjön Bönern, vilken i sin ordning får tilllopp av flera små bäckar, som ur trånga dalgångar mellan bergåsarna letat sig en väg till sjön. Från Bönerns östra ände går nu ån, men bildar nästan omedelbart med en tvär avsats en rad av stupande fall, som driver de mångfaldiga verken vid Finspångs styckebruk. Nedanför fallen lugnar sig älven, liksom utmattad av den nyss skedda stora kraftansträngningen, och faller snart ut i det nordliga hörnet av sjön Dovern. Denna fagra, nästan en mil långa men något smala sjö, med leende stränder och i sin yta översållad av talrika öar och holmar, faller genom ett kort sund, Dovers sund, ut i sjön Glan och kan nästan själv anses som en vik av nämnda sjö.

Det andra ansevärdare vattendraget är Lotorpsån, som kommande längre norrifrån Regna socken, flyter genom den milslånga sjön Ormlången och vidare de mindre sjöarna Gron och Åmlången, innan den faller ut i Ysundaviken av Glan. Under sin långa färd har Lotorpsån upptagit en mängd mindre tillflöden från vänster som höger, och för inte länge sedan drev dess vatten inom Risinge inte mindre än fyra järnbruk, Börgöl, Lotorp, Börsjö och Ysunda, av vilka numera endast det andra i ordningen är i full verksamhet.

Den gamla sanningen att odlingen följer vattendragen, finner även här sin bekräftelse. Här utmed dessa vattendrag och det land som ligger dem emellan, är socknens äldsta bygd. Det är också socknens vänaste bygd. Här är jordmänen bördigare, växtligheten mildare och rikare. Ek och lind frodas i de leende dalgångarna, även almen, lika sällsynt som verkligen vild inom landskapet, kan man här få se.

Här ser man samlade minnen från forna tider, såsom gravkullar vid Ingelstad, Lundby, Össby och annorstädes, den nu nästan utplånade rundhällen vid gamla kyrkan, den ännu ansevärdiga gravkullen med sin resliga bötasten (bautasten) vid Ölstads backe inomvid nya kyrkan. Det är Otto (Ottar) Dunderhakes grav, säger folket. Sägner förmäler också, att vid Börsjö strax bredvid stått en drabning, och att en av anförarna stupat samt blivit begravnen här. Ja, man berättar till och med, att i senare tid Otto Dunderhake kastat ut ett brev ur sin hög, i vilken han, prisande forna tiders kraft och allvar, förebrådde det då levande släktet dess veklighet och urartande.

Norr om denna uräldsta bygd vidtog i gamla tider Kolmårdens ofantliga skogssträckningar, skiljande Risinge från Regna och Skedevi socknar. Här i kanten av det som förr var bygd och obygd inom Risinge, låg det så kallade Loreborg eller Lortorpeborg, vars namn man en gång velat härleda från Lorrade (!), ett av hednaguden Tors binamn. Detta lämnas åt sitt värde, men med denna borg synes ha förhållit sig som med de flesta andra med sådan benämning i mellersta delen av Sverige. Den har varit en tillflyktsort under ofredstider för fredliga inbyggare, kanhända också som ett tillhåll för stigmän och rånare. Den ligger på Lotorps ägor i djupa skogen på toppen av ett högt berg, varifrån man har den vidsträcktaste utsikt, men man skådar endast skog åt alla håll, här och där avbruten av en skogssjö, som vänder sin blå vattenspegel mot rymden. Vad man nu finner av människohand är ingenting annat än några hopar av bullersten, ditförda för att hindra tillträdet till bergets topp. Vad innanför funnits av träbyggnader är naturligtvis försvunnet under långa århundradens lopp. Förr trodde man sig kunna läsa ett par runor överst på klinten och även varsna ett kors. Därav märks numera ingenting, och troligtvis har naturliga sprickor i berghällen blivit misstagna såväl för den ena som det andra.

Även söder om Risinges gamla odlade bygd sträcker sig i forna tider vida skogsmarker såsom skiljegräns emot Vånga socken. Här i kanten av folkbygden låg inom Risinge en annan borg — Torsborg eller Torstorpsborg efter den närliggande gården med samma namn. Denna borg tycktes vara av mera betydelse, då det efter gamla anteckningar förmåls att "den varit starkt befäst i sydost med tvenne portor och murar nerom varandra, av vilka ännu (1762) synes vedermälen". På ena sidan fanns då vallar och djupa gravar, men på de andra sidorna utgjorde bergets branthet ett naturligt värn. Även här har tiden i det närmaste utplånat vad människohänder fordom utfört. Järnkulor och gammalmodiga hästskor, som sägs vara funna i närheten, tycks dock visa, att fientligheter fordom ägt rum där.

Vid Glans strand på ett fagert näs — Ängenäs — på den plats där mangårdsbyggnaden nu står, syntes förr stenfoten till en större byggnad, 37 alnar i längd och 16 i bredd, och på norra sidan märken efter en källare, 13 alnar i fyrkant inom murarna. Några spår efter murbruk kunde även skönjas där källaren varit, och för hundra år sedan fanns där inom murgrunden en ek av 6 alnars omkrets. Själva åbyggnaden har dock varit uppförd av trä. Folksägnen förtäljer, att den blivit förstörd genom brand. Man vet också berätta, att där fordom bott en mäktig hövding, Ragnfast Mågeson (Mårsson), som legat i fejd med sin granne på det också vid Glans strand men i Östra Eneby socken belägna Svärtinge, och att Ragnfast om natten, då vådret fogat sig efter hans uppsåt, med en timmerflotte, som han fört över sjön och tänt eld på, lagt Svärtinge i aska. Andra fejder skall också Ragnfast haft med hövdingen på Ringstadsholm, som låg på en ö i Motala ström mellan Glan och Bråviken, rörande den fria farten uppför denna ström, och genom denna hövding eller hans bedrivande skall slutligen Ängenäs ha blivit förstört. Gården var annars väl skyddad genom en bred grav, som skar av näset från fastlandet och mynnade ut i sjön på båda sidor. För något mer än hundra

är sedan anträffades i mullen vid Ängenäs gård "kulor och kedjelod, av lagliga rovors storlek, med järnlänkar i, sådana som i forna tider blivit fästa vid skaft att slå med".

Risinge socknens märkligaste fornminne är utom all fråga den gamla nu övergivna kyrka, som ligger i den gamla bygden något öster om sjön Dovert. Om den äldsta träkyrkan vet man ingenting med säkerhet att förtälja. Sägner berättar dock här, liksom på liknande vis flerstädes inom Sverige, att då kyrkan skulle byggas, rev trollen ned om natten allt vad som blivit uppfört under dagen, tills slutligen ett par otämjda tvillingstutar spändes för en ny vagn och de fick gå vart de ville. De stannade slutligen i en rishög, och där byggdes nu kyrkan som sålunda fick namnet Risinge. En Sune uppges som den äldste kände curatus ecclesiae eller kyrkoherde, och hans dödsår skall ha varit 1309. Ännu finns i behåll i kyrkans arkiv intet mindre än åtta avlatsbrev till Risinge kyrkas och dess inbyggares förmån, av vilka fem blivit utfärdade av Linköpings biskopar, av biskop Nils 1377, Knut 1428, Kettil 1462, av biskop Johan tvenne 1513, ett av ärkebiskop Jakob med fyra Sveriges biskopar 1480 och ett av ärkebiskop Olof 1455 med tio biskopar, eller så många där då fanns i Sverige, Norge och Danmark. Det åttonde är av en gardian i Linköping 1509.

I slutet av det fjortonde eller troligen i början av det femtonde århundradet håller man före att den numera gamla kyrkan av gråsten blivit uppförd "Gudi till lov och Jungfru Maria". Koret är senare utbyggt i halvvåttkant, troligen från slutet av sistnämnda århundrade, och kanhända slogs då även kyrkans fem korsvalv in. Från en långt senare tid är andra tillbyggnader, från 1712 vid västra änden ett vapenhus av trä, utvändigt klätt med spån, och på norra sidan så sent som 1738 den så kallade nykyrkan jämte en sakristia av gråsten.

Alla kyrkans valv är övertäckta med målningar från slutet av medeltiden och även till väggfälten på sidorna långt ned sträckte sig målningen, dock där i senare tid överstruken med limfärg och nu nästan utplånad. I något bleknade färger, vari den blågröna och den rödbruna är de förhärskande, framställs här bilder ur den Heliga skrift och helgonhistorien. I de nedersta valven västerut är medaljongvis avmålade händelser ur gamla testamentet, börjande med skapelsen utan någon inskrift, men sedan följer, alltjämt med latinsk, inte sällan halvtutplånad svårsläslig munkskrift, framställningar ur patriarkernas liv, Simsons äventyr, uppträden ur drottning Bastis hov o.s.v. I det fjärde valvet är Jesus lidande teckningens huvudföremål. Några avdelningar är dock ägnade åt Jungfru Maria, och även den helige Olof förekommer. På skiljebågen mellan det fjärde och femte eller östligaste valvet, där koret först var, står Frälsaren efter utståndet lidande avmålade i en något högre figur, klädd i öppen röd mantel så att man ser hans uppstigningssida och genomborrade händer och fötter, varvid han tycks säga: Venite benedicti patris mei etc. (kommen hit I min Faders välsignade o.s.v.) I det sista valvet mot öster vidtar slutligen martyrhistorien: Petrus korsfäst, Paulus och Johannes halshuggs. Laurentius steks på halster, helge konung Erik halshuggs o.s.v. Flera av dessa avbildningar är genomandade av en from barnatro, som

inte lämnar åskådaren kall, även om han frestas att dra på munnen åt en eller annan av dem. Så åt bilden, där Herren Gud från himlen räcker ner en kjortel åt Eva och ett par byxor åt Adam, så åt en annan, där Noa går in i arken med sin hustru, och satan smyger sig efter henne mycket rädd för att få sin långa svans klämd i dörren och därför bärande upp densamma tätt efter ryggen — andra att förtiga.

Korets välvning är utan målningar. På altarbordet stod förr ett inte oprydligt altarskåp från år 1500, såsom en inskrift tillkännagav. Altarskåpet, numera flyttat till nya kyrkan, en anseelig basilikabyggnad på en dryg fjärdedels mils avstånd i norr från den gamla kyrkan, visar i upphöjda målade och förgyllda avbildningar Jungfru Marias himmelsfärd jämte andra bilder ur den bibliska och helgonhistorien. Under fastlagstiden slogs alltid altarskåpets flyglar igen, och då sågs på desamma i oljemålning uppträden ur passionshistorien, såsom Kristi gång till Golgata, korsfästelsen o.s.v. En Mariabild med barnet Jesus i sina armar under en siratlig baldakin fanns också undanställd i sakristian. Uppe i koret på en träpelare stod en helt liten bild av S:t Petrus med en ofantlig nyckel vid sidan. Pelaren var genomborrad, och ett snöre gick genom densamma till S:t Petri arm. En ryckning på detta snöre, och helgonet höjde sin arm till hotelse eller varning.

Kyrkans klockor hängde i en så kallad klockstapel på ett berg bredvid kyrkan, men i den över koret befintliga tornspiran var en liten klocka, varmed efter extra förrättningars slut tecken gavs till den egentliga gudstjänstens början. Utom den fasta dörr av ek, med prydliga beslag och sirater av järn, vilken genom vapenhuset leder in i kyrkan, finns på södra sidan två dörrar varav den som är längst åt väster ådrar sig en synnerlig uppmärksamhet. Den är helt och hållet av smitt järn och prydd med rosor och sirater av samma metall. Förr var själva dörren vackert målad med rött och prydnaderna på den med grönt, men därav märker man nu ingenting. Överst finns på dörren i munkbokstäver årtalet 1495 och därunder bokstäverna e.n.i., vilkas tydning åstadkommit mångfaldigt huvudbry. Det berättas att denna järndörr av konung Johans gemål och son blivit hit-skänkt från Ringstadsholm, som dock redan 1471 förstördes under fejden mellan Sten Sture den äldre och konung Kristian I av Danmark. En annan sägen är, att denna järndörr kommit från Ängenäs. Båda berättelserna lämnas åt sitt värde. Bredvid denna dörr finns ännu en vigvattensten i behåll.

Numera är kyrkan öde. Gravstenarna har blivit förda till den nya kyrkan där de utgör golv i vapenhuset, altarskåpet hänger där också, altarskranket är sönderfallet, orgelläktaren kan numera knappast utan fara beträdas. Blott jord och lösa bräder täcker golvet, men likväl, då man med varsamma steg går framåt gången eller sätter sig i någon av de förfallna bänkarna, hur villigt botar inte fantasin alla skador i den gamla kyrkan, fyller den med en from menighet, vilken nu i århundraden slumrat i jorden, låter de dunkla valven genljuda av latinska hymner och andaktsfulla öron lyssna till prästens ord, dem de inte förstår, och åhörarna skådar upp på S:t Petrus, som nu bestraffande lyfter handen, eller på den heliga jungfrun, vilken höjs till himlen på sina tunga guldskyar. Vad skulle inte dessa

murar kunna berätta för oss om tro och övertro, om de kunde tala och vi förstode dem? Dock — de kan det. Målningarna i valven talar — talar om förgången tid, försvunna seder och en föråldrad tro, from i sin enfald, vördnadsvärd även i sina irringar.

Men låt oss inte längre dväljas i det skumma templet. Låt oss gå ut på höjd och i dal, låt oss andas in den friska doften från skog och sjö och lyssna till strömmarnas brus och fåglarnas sånger. Allvarsam, men vän och tilldragande, synes ängden främlingen, och för den som växt upp inom dess sköte, är det jordens fagraste bygd. Denna kärlek till hemmets nejd uttalar Risingebon på många sätt, tydligast kanske i sitt djupa medlidande med dem som flyttar ut ur socknen, och i talesättet: "Jag har väl inte gjort så illa, att jag inte kan få stanna inom sockna." Även sången har blivit ett sätt att uttrycka hans känslor i detta hänseende, och långt innan A. Fryxell kvad sin värmlandsvisa till den melodi, som av gammalt tillhörde den i norra Östergötland förr allbekanta bergslagsvisan:

O Östra Götland och Finnespånga län,
Du krona bland Svea länder alla!

sjöng folkskalden Anders Ölin från Ölstad i Risinge till denna samma melodi en ny visa till hembygdens lov, varav första versen lyder så:

*Ack, Östra Götland och Finnespånga län
Ack, du är en krona för andra!
Inom dina gränser bo redlige män,
vem vågar sig mot dig att klandra?
Du Risinge socken med frihet och dygd, —
ack, du är min hemort och fädernebygd,
där jag hit till världen är födder.*

Ännu för trettio år sedan ansåg Risingebon som den största olycka att nödgas flytta utsocknes, och giftermål med "utbölingar" — utsocknes folk ansågs för nästan vanhederligt. Å andra sidan såg dessa utbölingar inte alltid Risingebon med blida ögon, varom ock öknamnet "jaling", som folket nere på Norrköpings-slätten ännu alltjämt tilldelar honom och andra uppifrån skogsbygden i Finspångs härad, bär vittne. Någon gång hörs i kringliggande socknar med viss föraktlig ton talas om "Risingerasa" — folket från Risinge — såsom ett mindre hyfsat men framför allt styvsinnat släkte. Då sålunda Risingebon mest ingick äktenskapsförbindelser inom socknen, blev den naturliga följden, att Risingefolket bildade nästan en stam för sig med en bestämdare ansiktstyp och mera utpräglade sedvanor. Numera har en stigande odling, lättare samfärdsel och folkskolans verksamhet till stor del förintat de egendomligheter i folkdräkt, seder och bruk, som fordom skiljde Risingebon från hans grannar och alla andra. Låt oss därför innan de sista spåren försvinner, kasta en återblick på förhållandet sådant det var för omkring femtio år sedan.

Risingebon är i allmänhet hög till växten, stark och kraftfull, så att man lätt nog kan tänka sig honom som resars ättling — det fornnordiska "risi" betyder ju rese, jätte, och rising således ättling av en rese, varav sedan genitiv pluralis risinga — Risinge — efter vanliga gången blev den ort, där risingar eller resars ättlingar bodde. Ansiktsformen, som är något oval, visar regelbundna, ehuru stundom alltför kraftiga drag. Näsan är stor, merendels rak eller lätt böjd, munnen bred men inte obehaglig till sin form, ögonen blå eller grå, håret ljusbrunt. Kvinnorna är ofta i ungdomen av stor vänhet, men åldras gärna tidigt. Risingebon är stolt och styvsinnad, men redlig och pålitlig. Han är sträv till sitt sätt, men har ofta ett slags naturlig kvickhet, som stundom uppenbarar sig i speglosor och nidvisor. Hans tal är i allmänhet kort och kärnfullt. Såsom egendomligheter i uttalet får man här liksom i grannsocknen västerut — Hällestad — höra det aspirerade i-ljudet eller ett slags sisande i-ljud, som för övrigt inte är sällsynt i Närke och även förekommer i Medelpad. Från östgöten på slätten skiljer sig också Risingebon, liksom grannarna i Hällestad och Vånga, genom ett brett ä-ljud i stället för högsvenskans öppna e, då slättbon i stället har det egendomliga mellanljudet av o, å och ö, svårt att beskriva för den som inte hört det. Men likt östgöten i allmänhet låter han gärna a i ordens slut sjunka ned till ett tonlöst ä, och l har ett tjockt ljud, vartill även r inuti orden ofta övergår liksom förbindelsen rd.

Byggnadssättet i Risinge skilde sig föga från det vanliga i Östergötlands norra skogsbygd. Till boningsplats utsågs gärna någon höjd, och för varje särskilt ändamål byggdes vanligen ett fristående hus, så att för varje åbo vid en gård fanns samlade en hel mängd med småhus, alla liggande kringströdda utan hänsyn till någon bestämd ordning. Boden var ofta en loftsbyggnad med utvändig trappa och svalgång, varvid loftet (överbåningen) inte obetydligt måste skjuta ut över undervåningen. Boningshuset bestod av två våningar och var något högt i förhållande till längd och bredd. Vanligen var det rödfärgat med tjärade förlister, liksom stundom även knut- och fjäderbräden (gavelbräden), dock dessa senare också vitmålade liksom fönsterfodren. Att ha fönsterbågarna målade i bjärt grön färg ansågs för särdeles prydligt. Dörren satt inte mitt på väggen utan mera åt ena sidan, och i förstugan fanns två dörrar jämte den branta trappan till övre våningen. Varje våning bestod av två rum, stuga och kök nedtill, kammare och "nattstuga" ovanpå. Detta senare rum var vanligen ej avsett att dagligen vistas i. Nattstugan var ofta ett förvaringsrum där kläder hängde runt omkring väggarna, och kistor, innehållande varjehanda linne och andra husets redbarheter, utgjorde dess nästan enda möblering. Kammaren var ofta tillflykten för gamla farfar eller farmor, för vilka livet i den gemensamma stugan blev för bullersamt.

Men stugan därnere var vardagsrummet, där man arbetade om dagen och sov om natten, och som man måste tänka sig som bakgrund för livet och sederna i Risingebygden. Dess anordning må här i korthet omtalas, sådan den oftast var. Stugans väggar var vanligen strukna med ljus limfärg och stundom bestänkta i ränder med någon annan färg, t.ex. mörkröda och vita stänk på blekgul botten eller svarta och vita på ljusröd eller ljusblå. Rummet hade två fönster vettande

åt olika håll. Vid gavelfönstret stod ett blå- eller brunmålat bord, på ömse sidor om detta två dragkistor, i båda hörnen var två förlåtssängar, kringgårdade med brokiga sparlakan i mörka färger, eller som man kallade dem, förlåten. Den ena sängen var husbondefolkets sovplats, i den andra sov son och sonhustru eller ogifta döttrar. Fanns små barn, låg dessa vanligen om dagarna i ett från taket nedhängande spånsåll, ehuru vagga visserligen också förekom. När de blivit något mera vuxna, gjordes en låda åt dem med trillor under (ralla), som under dagarna sköts under föräldrarnas säng, men om nätterna stod bredvid dem. Vidare tillkom två låga soffor med trälock, vilka kunde dragas ut och förvandlas till sängar. I den ena låg drängarna, i den andra pigorna, såvida dessa senare inte låg i köket. I stugans ena hörn stod en väldig spis med tobaksdosa gärna på hällen. I spisvrån stod ofta en så kallad matstol, en högstol, som kunde fällas ned och begagnas som bord. Bredvid spisen var dörren till köket, och på den smala väggen mellan denna och dörren till förstugan stod klockan i sitt blåmålade med granna rosor utsirade fodral. I hörnet på andra sidan om förstugudörren var ett skåp i avsatser, antingen att ställa på rak vägg eller i ett hörn.

Lägg härtill att en eller annan blåmålad trästol var liksom insmugglad mellan de andra sakerna, och man kan göra sig en någorlunda tydlig föreställning om hur stugan såg ut för omkring femtio år sedan. Dess anordning var i högsta grad enkel, men det vilade en prägel av trevnad över det hela. Golvet var glänsande vitt och bestrött med enris eller björklöv. Spisen sirades om sommaren med friskt björklöv, som sattes dit åtminstone varje söndagsmorgon, och omkring spiskransen låg ofta en rad blåklint eller nyponblommor. Över fönstren hängde gardinkappor av hemmavävd nättelduk av oklanderlig vithet. I fönstren frodades ofta ett helt orangeri i näverburkar och trälådor. Vanliga uppsättningen bestod av balsaminer, myrten, pepparträd (*Capsicum annuum*), citronmeliss och rosenkrans (*Pelargonium*), vartill kom i senare tid Kristi blodsdroppar (*Fuchsia coccinea*). Om vintertiden då skymningen sänkte sig över nejden, samlades alla husets medlemmar i stugan kring den muntert flammande brasan. Då förtäljdes sagor, medan männen slöjdade och kvinnorna spann och stickade, då kvads visor, dels gamla, såsom Olof Adelin, Skön Anna, Öväntad bröllopgäst m.fl., dels diktades nya för tillfället till kända gamla melodier, stundom smådevisor över andras missöden eller laster, men även kärleksvisor o.d.

Klädesdräkten var högst enkel. Karlarna hade håret benat mitt över pannan, och det föll sedan ned på axlarna. Utom de vanliga underplaggen utgjordes kläderna av väst, här kallad livstykke, en randig hemmavävd tröja i brokiga färger, kallad ärmväst, knäbyxor av sämskat skinn, strumpor och skor om sommaren, men om vintern ett slags stövlar av mjukt skinn, vilka dock inte nådde ända upp till knät utan lät se det konstfullt vävda strumpebandet, vars ofta mycket prydliga mönster omväxlande i en rikedom av färger, som är svår att beskriva. Detta band drogs genom stropparna i stövelskaften och höll det mjuka skinnnet uppe. Vidare och framför allt annat det outhärliga förskinnnet, som var utsytt över bröstet i fasoner med remmar av olkfärgat skinn samt slutligen en lång rock av mörk färg, svart-brun eller mörkblå. Som ytterplagg begagnades en kapprock med flera över varandra fallande kragar, vartill kom hatt om sommaren, mössa om vintern.

Egendomligt för Östergötlands norra skogsbygd är den så kallade "gladan" eller glansmössan, en ganska ändamålsenlig huvudbonad för den som färdas ute i sträng köld. Den är avlång till formen, pälsfodrad med skärmar fram och bak, vilka, då de fälls ned, skyddar hals och ansikte. Den är därjämte försedd med pälsfodrade öronlappar, vilka efter behag kan knytas upp över mössan eller fällas ned och knytas samman under hakan. Vid högtidliga tillfällen har bonden inomhus en röd toppmössa, stickad av ylle, så t.ex. på bröllop.

Kvinnornas dräkt är knappast mindre enkel. De har håret rätt uppstruket från pannan, och huvudet var lindat med brokiga band, i vilkas förfärdigande kvinnorna ofta ägde stor skicklighet. Håret fästes sedan upp med kam i en knut utan att flätas, nästan som man ser på antika statyer av Hebe. Vid högtidliga tillfällen brukades bindmössa och krusat vitt "stycke". Mössan var svart för den gifta, vit eller blå för den ogifta kvinnan.

Kvinnodräkten i övrigt erbjuder blott föga olikhet med den, som allmogens kvinnor bär än i dag. Deras liksom männens kläder tillverkades hemma. Vanligen var deras kläder randiga i två eller flera mörka färger. Tröja, kjortel och förkläde var av samma tyg. Stundom kunde kjorteln och förklädet prydas av ovan omtalade konstvävda band. Dessa såväl som allt det övriga var en frukt av husfliten. Linet såddes och bereddes, fåren lämnade sin ull, blott mycket sällan förekom bomullsgarn och ansågs som en stor lyx. "Kan veta, det är bomullslärete", sade en bondhustru beundrande, då hon i prästgården såg en dylik väv. Utom att spinna och väva förstod kvinnorna också att färga många vackra färger, såsom svart, 'byttblått', 'syrgredelint', 'färnböcksrött', 'hundkaxgrönt', 'lövgrönt' av björklöv samt slutligen två färger av några slags lavar, vilket kallades stenmossbrunt. Båda ägde stor varaktighet och färging, men var helt olika till färgen. Den ena var klart brun, utan någon dragning i annan färg, den andra däremot var mörkt purpurfärgad med en dragning i violett.

Denna färg överträffar alla andra färger i vänhet och varaktighet, men lär ha varit svår att få att lyckas. Många omständigheter fordrades för att färgen skulle bli bra. Den ansågs få olika skiftningar, om laven samlades i klar eller mulen väderlek, ny eller nedan, och slutligen måste under en tid av omkring fjorton dagar, då laven stod i blöt för att syras, inga främmande ögon se den, ty då blev färgen ofta bortskämd. Sporade då någon: "Vad är det för skräp?" eller "Vad skall du ha den där struntan till?", måste hela satsen kastas bort. Ingen färgning kunde lyckas sedan färgen sålunda blivit försmäddad. Man måste då gå ut igen, samla laven på nytt och ånyo söka vakta den för främmande blickar och hånfulla ord. Men var arbetet mödosamt så var det också mödan värt, och detta slag av stenmossbrunt värderades också efter förtjänst. Numera är troligen denna konst förlorad, åtminstone har alla, som blivit tillfrågade om den svarat: "Ja, nog vet jag att mor min" — eller mormor eller faster eller någon annan person tillhörande en förgången generation — "färgade sådant, men jag vet inte hur de bar sig åt — de gamla kunde så mycket — en sådan färg får en aldrig numera se".

Högtidsdräkten var alltid svart för den gifta kvinnan med vitt skirt förkläde och halsduk med huvudduk i brokiga färger av siden. Som sorgkläder bars utom den svarta klänningen även vitt tätt förkläde med bred fäll och liknande halsduk samt ett vitt huvudkläde, neddraget i pannan och styvt stärkt, så att det stod fram som en skärm för panna och ögon. Till ytterplagg begagnades en "rock" av vadmal med veckad kjortel och åtsittande liv samt en krage, som dock ej föll ner mer än på halva ryggen. I vardagslag vintertiden begagnade karlarna skinnpälisar, så kallade barpälisar, av fårskinn — en överklädd päls ansågs för herrepäls — och kvinnorna hade pälsströjor av samma slags skinn.

Nu övergår vi till levnadssättet i Risingebondens hem. Då ett barn var fött, borde där, liksom på åtskilliga andra orter, elden aldrig släckas på spisen, och ett stycke eldstål läggas på tröskeln. I barnets första lindor sticks en silverpenning in, och en silverpenning läggs också i vaggan, på det att pengar aldrig må tryta, och under barnets huvudkudde läggs vanligen en psalmbok eller annan bok med "Guds ord" uti. Barnet lindas hårt med en brokig linda, armarna läggs i kors över bröstet, annars blir det inte starkt. De första plagg som barnet kläds i, bör vara av gammalt tyg. Om det är en flicka, bör det ha tillhört en gosse och tvärtom, annars får barnet inte lycka i kärlek. Är plagget nytt blir barnet "ödslitet". Många omständigheter är vidare att beakta, för att barnet inte skall bli bortbytt, ty om ett odöpt barn anses Gud föga bekymra sig: "Det är ju bara ett stycke kött". Själens anses meddelas barnet vid döpelsen. Så bör ingen se barnet alldeles bart, varför modern vanligen förser det med ett halsband eller i brist därpå med en röd ullgarnstråd, knuten om halsen. Om en främmande kommer in, bör han röra i elden och mera dylikt.

Till döpelseakten kläds barnet i en lysande klädnad, vit med brokig garnring av siden, guldspetsar och blommor av papper och en kristningsmössa, fodrad med samma tyg som garnering. Denna dräkt går ofta i lån från den ena till den andra, och man kunde därför få se samma dräkt söndag efter söndag i kyrkan.

Till gudmor åt barnet väljes gärna någon äldre kvinna i släkten. "Ett barn liknar alltid sin gudmor", och man är därför noga i valet. Då nu gudmodern tagit barnet i sina armar, gör hon bön, går därefter till muren, som hon kysser — så får barnet aldrig tandvärk. Sedan anträdes färden till kyrkan. Efter att gudmor tagit barnet i armarna, bör hon inte äta eller dricka — om han annorlunda gör, får barnet inte "maghov" i mat och dryck. Hon bör också ta sig till vara att inte glömma eller tappa något, ty då blir barnet glömskt och slarvigt. Då döpelseföljet kommit till kyrkan, tog man in hos klockaren eller komministern, som bodde nära kyrkan, ty under sammanringningen må det odöpta barnet inte vara ute — då blir det skvalleraktigt. När sammanringningen är slut, går faddrarna till kyrkan med barnet, som därvid måste bäras med öppet ansikte över kyrkogården — annars blir det "närsynt" (blygt och försagt).

Vid dopet läser gudmodern efter döpelseformuläret så högt som möjligt är, utan att störa den heliga förrättningen — då får barnet lätt att lära läsa. Barnet bör heller inte föras ut ur kyrkan före gudstjänstens slut. Vid ankomsten till hem-

met, där under tiden vänner och grannar samlats till barnsöl, sitter gudmodern vid bordet med barnet i sitt knä på den förnämsta platsen. Efter måltiden bör hon dansa med barnet i famn — då blir det gladlynt och hurtigt — och gå ut i ladugården för att låta det ta på hästar och fäkreatur — då får det "hill" (lycka) med boskap. Dock får det första djur, som barnet vidrör, lov att vara en hund — då får det gott "läkekött". Ett barn bör dia över tre dymmelveckor — således omkring tre år — för att bli starkt och duktigt. Det bör inte avvänjas, då dagarna avtar, utan då de tilltar — annars blir det dumt.

Barnet växte så upp i hemmet och lärde av föräldrarna vad de själva kunde. Det insög med modersmjölken samma kärlek för fosterbygden, samma redlighet, samma varma gudsfruktan, som utmärkte föräldrarna, men också samma fördomar och vidskepelse. Skolan blev blott sällan besökt, och den enda skolundervisning som då fanns, oräknat en ambulerande skolmästare, var genom gummor som lärde barn att läsa, eller gamla soldater, som utövade samma yrke, sedan de inte mera dugde till annat.

Om aftnarna vid eldbrasan lyssnade barnet till de vuxnas sånger och berättelser. Här fick dess fantasi sin väckelse och näring. Här hörde barnet spökhistorier, tills varje skugga blev en gast, varje eldgnista ett trollväsen. Här förtäljdes hur skogsrået, så fagert och fint som en jungfru, en gång besökte farfar, då han låg i en skogskoja i skogen, och sökte locka och dåra honom, men han såg hur det var fatt. Framtill var hon ung och vän, men baktill var hon ihålig som ett baktråg, och han stod emot hennes konster — men lågan bröt ut ur milan och den brann upp. Eller hur mormor, då hon gick vall en gång och i månskenet en höstafton drev hem köna (korna), såg hur bergsgubben stod i bergadörren och vinkade till henne, men hon skyndade sig att läsa sitt Fader vår, och då var han försvunnen. Eller hur en gång fordom, då trollen var mäktigare än nu, berget öppnade sina salar för det häpnande brudföljet och bergakungen rövade bruden. Klockorna gick både dag och natt, och bröllopsskaran väntade att återfå den förlorade bruden, och den väntade inte förgäves. Berget öppnades åter, smyckad stod bruden på tröskeln. Brudgummen ilade med ett glädjerop mot henne, men då slöt sig bergets dörr med ett brak och kyrkklockan sprack. Bruden var för alltid förlorad.

Vad under då, att den unge mannen, uppfostrad under dessa förhållanden och med fantasin närd av dessa sägner om de naturandar, som levde och rörde sig omkring honom överallt, en gång senare, då han satt på den lilla sjön under dunkla nätter med sitt fiske, såg näcken simma över vågen, förskapad till en häst, eller hörde tonerna av hans spel vid den forsande ån. Vad under då, att han halvsövande i daggryningen, när han aktade på orrens lek, såg skogsjungfrun, som lovade honom en lycklig jakt eller hotade honom med sin hämnd, om han fällde hennes gunstlingshare eller den "fjärhane" (tjadertupp), som hon utkorat till sin älskling, och att han sedan, efter att ha skjutit fem skott utan att träffa, tror sig förstå att bössan måste vara förtrollad, och därför skruvar loss pipan och låter en levande orm krypa igenom den för att häva förtrollningen.

Inte heller underligt, att den unga flickan, som med luren i hand följde boskapen uppåt de skogiga höjderna, mången gång såg trollen bleka sitt silver i månens strålar eller förfärades av deras skratt eller vilseleddes av dem i de stiglösa skogsvidderna, så att hon med möda, och först efter att ha vänt sina kläder aviga och läst Fader vår bakfram, fann vägen åter hem. Inte underligt, när hon gick drömmande vid de klara sjöarnas stränder och lyssnade till gökens toner eller klådrans (talltrastens) spel, skogens sus och bäckarnas sorl, att hon trodde sig höra ännu mer i dessa ljud. Om hon, tänkande på den fagra valflickan, som fick "konungens son i England" till man, uppstämmer en av de vemodigt sköna sånger, som ännu lever på folkets läppar, eller för luren till sin mun och lockar därur toner, som blott eko besvarar men som i hennes tanke besvaras av trollen, om hon vårtiden, när allt spirar och blomstrar, kastar sig ner i skuggan av hagggen, som står smydd lik en brud mitt i skogen, och berusad av doften försjunker i ett tillstånd mitt emellan sömn och vaka och därunder upplever mer än människotanken annat eller människotunga uttalat — vad under, om hon i den kalla dimman som stiger upp ur skogsmyrarna ser hemlighetsfulla väsen sväva omkring och känner sig genomisad av fasa lika mycket som av köld, om hon då kommer hem illamående eller lägges på sjuksängen, vad är då naturligare än att hon anser sig förtrollad eller att hon, för att tala med folkspråket, "råkat ut för något" och söker sin bot i läsningar, mätningar eller andra hemlighetsfulla medel.

"Där man tagit fot, bör man taga bot", säger ordspråket, och knappast i någon ängd har man kunnat höra mera om förtrollningar, gastkramningar och bortsättningar än i Risinge. Här fanns också en mängd kloka gubbar och gummor, som kunde bota "förgärning" på folk och få, läsa bort tandvärk, stilla blod, återskaffa stulet m.m. Ännu för trettio år sedan kunde man få höra de vidunderligaste berättelser om trolleri och dylikt, som man snarare skulle tro tillhöra det sjuttonde än det nittonde århundradet, men vilka var helt naturliga, då man betänker att barnen led efter led växt in i sina fäders övertro.

Härav kom också, att vissa hedniska drag och begrepp gärna blandade sig i den varma gudsfruktan, som härskade bland folket. Främst av allt detta och djupast rotat är tron på ödet. Denna tro gör, att Risingebon i många fall ser livet från en helt annat än kristlig synpunkt. Han underkastar sig det vartill han blivit "öden", utan att försöka hindra det. Han vill stundom inte söka läkare för en sjuk, sägande: "En dör inte av elände förrän stunna ä' inne". Och på råd och föreställningar av sina släktingar eller vänner, som vill förmå honom att avstå från någon handling, vilken de anser olycksbringande, svarar han: "Jag tror det är mitt öde". Dessa ord förstummar varje råd, och vännerna upprepar kanhända till sist blott deltagande: "Ja, det är väl hans öde". En eller annan kan väl håna denna tro, och det gängse ordstäv: "Det är väl mitt öde, sa pigan, stal katten", bestyrker detta. Men likväl, om det gällde för densamme att bevisa sin tro med sina gärningar, skyttade säkerligen denna tro på ödet fram hos honom liksom hos de andra, lika kall, sträng och oblidkelig.

En man, som förlorat sin hustru eller föräldrar, eller vars enda barn dött, sörjde inte så mycket denna förlust som intet mera att de ej fått "dö i frid". D.v.s., de hade sökt brottas mot ödets järnhand och använt läkemedel. "Hon är död", sade en gång en moder vid sin enda, fagra dotters dödsläger — "ja, stunna va ute och vi ska väl den vägen vandra — jag skulle vara tröst, hade hon bara fått dö i ro och vi inte hade plåstrat me'na för att behåll'na i livet". En annan kvinna, som mistat sin syn, nekade att underkasta sig en operation för att återfå den. Att vara blind var ju hennes öde.

Om tron på naturandar, såsom näcken, älvorna, bergagubben, skogsfrun, har vi redan något talat. Att de är lämningar efter ett förgånget naturmystiskt åskådningssätt är tydligt. Uråldriga är också de föreställningar om onda väsen, vilkas blotta nämnande medför olycka. Så t.ex. anses en ond människas ögon vålla ofärd och sjukdom, i synnerhet på havande kvinnor och nyfödda barn. Än menligare anses blicken vara av någon, vars brott inte är bekant. En fallen kvinna, vars skam inte var känd, alstrade, då hennes ögon föll på barnets blottade bröst, en sjukdom som kallades "lönda skärven" och bestod i ett långsamt avtynande, tills döden följde. Mödrar brukade därför förse barnet med ett slags halsband, så att ingen skulle se barnet alldeles bart. Kom någon in i det rum, där ett odöpt barn fanns, och man misstänktet denna persons renhet eller avsikter, gällande det att "vita bart" det onda därigenom att man talade till den inträdande och "vitade på den" — tillvitade honom något. Blir denne vred och svarar med onda ord, måste man ta till ännu värre eller så att man aldrig låter sig överflyga vid denna träta. Slutligen, då den ifrågavarande personen går, måste man spotta och kasta ett par eldkol efter honom.

Bergtrollen eller hällarfolket (underjordiska naturväsen) vill gärna tillägna sig barn av kristet folk och lämnar då sina egna i stället. Sådant skedde då elden slocknat på spisen, intet "Guds ord" låg i vaggan, intet stål på tröskeln eller i det odöpta barnets tvättvatten. Man blev snart varse hur det var. Barnet blev skrikigt och magrade. Dess lemmar veknade, men matlusten var stor. Man märkte då att barnet var bortbytt. Även kvinnor, som inte blivit kyrktagna, kunde bortbytas, och för att hindra detta bör hustrun ta sig tillvara att gå ut utan stål. För att få igen sitt eget barn i stället för bortbytingen plägade man hålla barnet över en kokande gryta. Då kom trollkärningen för att hämta sitt eget barn och lämnade igen det bortbytta, sägande: "Jag har inte gått illa åt ditt barn, varför vill du då gå illa åt mitt?". Ett annat sätt var att sopa ut barnet med soporna och kasta det på sopkassen. Då kom trollkärningen farande med det bortbytta barnet och återlämnade det. Stundom hände det att någon av de döda fattat behag till barnet och därför tynade det bort. Detta kallades "liksvek". För liksvek gick man på kyrkogården och bad, offrade något av barnets kläder, då tror den döde att han fått till sig barnet.

Fattar en flicka häftigt tycke för en karl, genast är det trolleri med i spelet och kan hon inte fatta tycke för någon, då är hon "nedsatt" — det vill säga någon har förtrollat henne, så att hon inte kan fatta tycke för någon utan vid varje ifrågasatt giftermål gripes av en oöverbärlig motvilja för den föreslagne man-

nen. Hon måste då gå ogift i all sin tid, vilket i Risinge betraktas nästan som en skam eller en olycka. Försmådda friare plägar hämnas genom att på detta sätt förtrolla dem, som givit dem korgen. Hur med nedsättningen tillgång är föga känt. Så mycket vet man dock, att den som vill "nedsätta" tar en nål, som flickan burit, och sätter den med vissa ceremonier och läsningar ned i ett träd, i jord eller rinnande vatten. Man kan "sätta ned" för viss tid eller för alltid, och kloka gummor som tillkallas, kan ta upp den nedsatta, men hur — det är knuten. Värst är det att vara nedsatt i kyrktröskeln, då är det obotligt. Även män kan nedsättas, ehuru mera sällsynt.

Att en flicka, som inte är nedsatt, hyser motvilja för det gifte, som föräldrarna samtyckt till, är otänkbart. Här visar sig bäst den gränslösa vördnad, som ägnas föräldrarna. Barnet visste inte av någon egen vilja, någon egen tanke. Giftermålen var nästan alltid föräldrarnas verk, blott sällan hade den unge mannen något därvid att säga, den unga flickan aldrig. En äldre bondhustru har själv berättat, att hon en söndagsmiddag var närvarande, då hennes mor, som kom från kyrkan, för hennes far omtalade ett giftermålsanbud, som hade blivit framställt på en ungersvens vägnar av en nära släkting, och hur fadern då svarade: "Vi kan tänka på't till nästa söndag". Hon var påföljande söndag också närvarande, då kära far meddelade sin hustru sitt beslut innan han gick i kyrkan: "Per Ersas son har inga syskon — han får en bra gård och vår flicka får pengar till att sätta emot och betala gälden, sen far hans löste ut bror sin. Det blir bra det där. Vi säger ja och tack för tillbudet". Dottern tillspordes inte om sitt tycke. På vårt spörsmål, vad hon tänkte och kände, då hon hörde en sådan fråga avhandlas inför sig, som så nära rörde henne själv, svarade hon: "Åh, just ingenting — jag förstod att det fick bli som far och mor ville. Det var ju så jämt".

Då det sålunda var far och mor, inte de unga, som avgjorde äktenskapet, togs kärleken mellan de blivande makarna alls inte med i beräkningen. Däremot gällde gårdarnas läge — om man t.ex. kunde minska hägnaden — förmögenhetsvillkor m.m. högt i föräldrarnas ögon. Frieriet skedde vanligen sedan alla skäl för och emot blivit övervägda av fadern till den blivande brudgummen, eller också av en annan "bönemålskarl", som därvid inte fick förgäta att ta på sig "flogrönn" — rönn som växte upp ur eller på ett annat träds stam — för att lyckas i sitt förehavande. Denna bönemålskarl var vanligen en frände till någon av det blivande äkta paret, men det fanns också i Risinge män, som gjort sådana underhandlingar till sitt yrke och vilka fick betalning för att vara bönemän, och detta inbringade inte obetydligt om giftet kom till stånd. Frieriet kom oftast, ehuru inte uteslutande, från brudgummens föräldrar. Det skedde vid kyrkan ena söndagen och besvarades den andra söndagen. Allt borde vara avgjort så, att ifall avslag inträffade, dräng eller piga kunde städjas i stället för måg eller sonhustru. De unga bosatte sig nämligen efter vanliga förhållandet inte för sig själva, utan bodde hemma hos föräldrarna — oftast hos brudgummens föräldrar, men stundom även hos brudens, om hon var enda dottern eller äldsta dottern och inte hade någon broder.

Då allt var slut, anträdde återfärden från kyrkan, nu till brudens hem. Först kom spelemän med blåsinstrument på vita hästar, därefter alla karlarna till häst, även prästen och brudgummen, som red mellan prästen och brudens far. Så kvinnorna åkande. De ogifta brudsvennerna red på ömse sidor om brudens vagn, men de gifta brudriddarna omedelbart efter. Därefter följde, vagn efter vagn, hela brudskaran. I alla byar, som skaran for förbi, var äreportar uppresta av granris och klädda med brokigt papper, förgyllda ägg samt nypon och rönnbär, uppträdde på trådar. Här stod ungdomen, med bösskott och hurrarop emottagande brudfolket, och blev av dem trakterad igen till belöning för sitt besvär. Ungefärligen på halva vägen skilde sig brudsvennerna från det övriga brudfolket, red i firsprång till bröllopgården och hämtade därifrån traktering, bestående av två vetebrödskransar och brännvin. Dessa båda kransar lämnades, en till brudgummen och en till bruden. Brudgummen bröt sönder sin och delade ut den bland följesmännen, men bruden hängde sin på armen och bar den med sig till bröllophuset. Sedan detta skett, sprängde brudsvennerna åter iväg till bröllopgården.

Där har under tiden allt blivit ordnat på det festligaste. Äreport vid grinden och brudgranar — två avhuggna och högt upp upp på stammen barkade granar med grenarna blott kvarsittande i toppen — är resta vid huset. Där håller brudsvennerna på var sin sida om trappan. Då brudföljet kommer upp på gården, springer brudsvennerna av hästarna, den ene hjälper brudgummen av hästen, den andre lyfter bruden ur vagnen. Därpå tar brudgummen brudens hand och för henne in i föräldrahemmet. Där är brudstolar klädda. Brudparet träder fram till dessa och prästen läser en bön, varefter en psalm sjunges. Detta kallas "sängledning". Först efter denna ifrågakom lyckönskningarna till brudparet.

Sedan dessa var över, skred man till middagsmåltiden. Bord var dukat i stugan, och brud och brudgum tog där plats bredvid varandra under en i taket spänd silkessjal, i vars mitt hängde en krona av svinborst. Dessa kronor bevarades sedan länge och hängdes upp under taket i stugan. På brudens sida satt alla kvinnorna efter skyldskapsgrader och på brudgummens sida alla karlarna. Ehuru varje gäst ganska väl visste sin plats, måste han likvisst dragas och trugas fram för att inta den, så att en rundlig tid gick åt innan alla var bänkade. Sedan lästes en bön och sjöngs en psalm, varefter man grep sig an.

Middagen som var riklig och räckte länge, började vanligen med ett slags fet köttsoppa, i vilken allehanda "stadskryddor" lades, såsom saffran, muskotblomma, korinter och russin jämte klimp, fläskbitar m.m., varefter den fortsattes med allehanda slags kött-, fisk- och fläskrätter. En stående rätt utgjordes av grynkorv, överströdd av mångfärgat strösocker. Steken bars fram på bordet av de gifta män, som burit upp brudens släp då hon gått ur kyrkan. Då den bäres in, spelas en marsch. Prästen skär den ena sidan, klockaren den andra. Till efterrätt äts vetebrödstårta med lingonfyllning. Bruden lägger av alla rätter på en tallrik. Detta tillfaller någon fattig gumma, som först fått löfte om den så kallade brudtallriken. Bruden anses då aldrig få så litet, att hon inte har råd att dela med sig åt andra.

Öl och brännvin förtärs i ymnigt mått under måltiden. Brännvin söp man ur "silverkoppar", brudparet drack ur "fästningskopparna". Vin förekom blott vid brudparets skål. Sällan fanns mer än sex glas. Dessa fylldes i och skålen dracks under hurrarop av ett halvt dussin gäster åt gången. Då nu måltiden äntligen var slut, lästes en bön och sjöngs en psalm, liksom innan det började och sedan avreddes stugan till dansen. Då dansen fortvarat en stund, försvann brud och tärnor. De tog då av brudstassen och bruden kläddes i sina ungmorskläder, den ovan omtalade begåvningen. Tärnorna klädde också om sig i enklare dräkter än de burit förut. Därpå kom de åter parvis in med ljus i händerna, sist gick bruden, bärande guldkronan. Nu sluter tärnorna en ring om bruden och kronan dansas bort på vanligt sätt. Därefter dansar ungmor med var och en av sina tärnor. Sedan dansen är slutad, blåser hon ut dens ljus, med vilken hon dansat. Sedan sluter sig tärnorna åter omkring bruden, som sätter sig på en stol, lyftes i höjden och dricker tärnorna till. De gifta kvinnorna kommer nu för att ta henne från flickorna, men efter en stunds strid börjar underhandlingar och bruden köps av gumorna för någon traktering, t.ex. vin eller bakelse. Med brudgummen går det nu till på samma sätt. Han dansar först med varje dräng särskilt, höjes upp och dricker dem till. Så kommer gubbarna för att ta honom från pojkarna. Då våld är fåfängt — fastän därvid ofta gick ganska handgripligt tillväga — användes också här underhandlingar och brudgummen köps för en stor korv jämte bröd och brännvin.

När nu brudparet med övliga ceremonier blivit bortdansat, framsattes ett stort bord. Vid detta står brudparet med klockaren till vänster och prästen till höger om sig. Vid ena sidan står ett mindre bord, varpå finns brännvin och ett slags bakverk, kallat "huttel tuttel". Nu tar prästen till orda, börjande ungefär så: "Vi ser här ett ungt par, som skall sätta bo och behöver allting, och jag är övertygad om att släkt och vänner av hjärtat gärna vill bidra till deras utrustande med både ett och annat o.s.v. Som man även under hälsans och glädjens dagar inte bör glömma de sjuka, fattiga och elända, hoppas jag att bröllopslaget ej vill undandra sig att skjuta tillsammans något åt de fattiga och åt de sjuka m.m.". Framför klockaren ställs två tallrikar, varpå kan läggas pengar till de fattiga och till lasarettet. Nu framträder släkt och vänner och skänker var sitt bidrag efter råd och lägenhet till de ungas bosättning och jämväl en skärv till de fattiga och till lasarettet. Gåvorna till de senare var uteslutande pengar, men till de förra var det merendels husgerådssaker, linne och silver, glas och porslin, men även pengar. Prästens skyldighet är att hålla ett tacksägelsetal för varje gåva, brudparet gör blott stumma bugningar och lämnar "kvitto", brudgummen en sup, bruden en "huttel tuttel".

Dansen började sedan åter och fortfor till morgonen, då gästerna sökte vila, dels i nattstugan, där syskonsäng var bäddad på golvet, dels i granngårdarna, dels slutligen på logar, dit åtminstone drängarna måste ta sin tillflykt. Tidigt påföljande morgon måste de nygifta väcka gästerna med en sup och någon mat, vanligtvis smörgås. Bröllopet fortgick ännu i trenne dagar till, eller från söndag till torsdag, och varje dag dansade man och lekte, söp och åt, allt mycket grundligt. En oerhörd mängd av mat och dryck erfordrades för att tillfredsställa hela

det stora bröllopsföljet. Kostnaden för dem som gjorde bröllopet minskades dock till en del genom den rikliga förning, som varje gäst hade med sig, bestående först av stora kakor av allehanda brödsorter, smör och ägg, mjölk och grädde, ostkaka och tårta, samt därjämte en stek från varje hushåll. Grannhället lät även morgon och kväll köra sin mjölk till bröllopsgården. Vidare sköt bröllopsfolket samman pengar åt spelmännen, kokerskan och diskerskan. Alla dessa insamlingar verkställdes av någon muntergök bland ungarlarna. Då han kom till flickorna, sjöng han vanligen:

*Nu är jag kommen i jungfruns land, min rosande lilja,
ge vad hon vill, ge vad hon kan, allt efter egen godan vilja.*

De danser som vid bröllopet vanligen förekom, utom polska och vals, var Hanebopolska, skjulsa, branikula, käringträta, rakaredansen, nigaredansen, Vångakadrilj, tummen upp och kulla, varvid sjöngs till den sista:

*Vill inte du så ska fälle ja',
så ska vi dansa med kulla,
kulla, kulla, kulla, kulla, kulla, hej!
Hej, så dansa vi med kulla!*

Även roade sig ungdomen med att dra ut till granngårdarna med traktering och med utklädningar, lekar och sånger. Först på torsdagen, efter att ha ätit middag, varvid som tecken på uppbrott dricksoppa förekom, reste bröllopsföljet sin färde, och det vanliga strävsamma men tysta livet började åter på bröllopsgården, och den högtid, som firats var snart lik en dröm.

I hemmen rådde rastlös flit. Tidigt om morgonen steg man upp för att anså kreaturen, såvida man inte var uppe ändå tidigare om "traskotta" vid det sprakande tyrblosset. Inomhus svängdes spinnrockarna i oförtruten fart, och linet och ullen förvandlades av flitiga händer till garn. All spånad borde vara färdig före påskveckan, ty annars kom dymmeln i totten och då blev det vanskligt att spinna samt skört att väva. Utom allt arbete inomhus kom även vården av husdjuren med undantag av dragarna helt och hållet på kvinnornas del, och utom fodret behövdes mycket för att dessa skulle trivas. För detta ändamål borrades ett hål i tröskeln till fähuset, och en kvicksilverpärla lades ned, varefter en pinne slogs i. Över dörren spikades en skjuten hök eller uggle.

I varje ladugård finns en lekatt — vessla — och denna har på olika ställen olika färg (!) och lider inte heller att husdjuren har annan färg än den själv (!). Om således lekatten är brun, pinar den t.ex. en svart ko, så att den vantrivs. Det är därför av högsta vikt att veta lekattens färg och rätta sig därefter i valet av kor. Om en lekatt biter en ko i svansen, läks såret aldrig utan svansen ruttnar av. Råmjölk bör aldrig bäras obetäckt in från ladugården. Om någon med onda ögon får se den, blir den förgjord. Något av råmjölk borde inte heller ges bort utan förbehåll att det äts upp inne på stället. Ingen mjölk borde säljas utan att några droppar vatten eller några korn salt blivit ilagda eller åtminstone ett kors

ritat i mjölken med stål för att hindra förgöring. Inget smör bör säljas utan att däröver göres korstecknet. Då en kalv föds, bör hans mor först mjölkas på vänstra bakspenen och detta givas åt kalven att dricka. Säljer man en kalv, en gris eller ett lamm, bör man noga tillse, att den köpande inte får ta halm ur lägerstaden med sig — annars tar han även hillen — lyckan med kreaturen — ur ladugården. Intet heller bör man lova bort ett djur innan det är fött. Skänka bort ett djur, av vad slag som helst, bör aldrig ske. Den som mottar bör inte tacka utan betala, åtminstone en kopparslant för varje fot och en för svansen. Tjuvmjölkar någon en ko, får hon bulnad i juvret. Hålls kons mjölk över en knivsegg, mjölkar hon sedan blod. Då kreaturen släpps ut om våren får varje djur en bit av det bröd, som legat på julbordet över julhelgen. Om de vilka sköter djuren, grälar sinsemellan, vantrivs dessa — man får därför aldrig låta djuren märka sin osämja. Om, oaktat alla omständigheter iakttas, djuren inte trivs och deras ungar dör, då måste man offra. Man halshugger därför en nyfödd kalv eller gris, allt efter det slags djur det inte är hill med, på tröskeln till deras hus och gräver ned den döda kroppen oflädd i gödselstacken.

Väl den, som har en liten tomte i sin gård, vilken vänligt vårdande stökat omkring i lador och fähus. Då skiner djuren av välmåga, fåren får tvillinglamm, hönsen värper flitigare. Läger man hönan på tolv ägg, säger ordspråket, får man tretton kycklingar, och allt har en förunderlig drygsl i huset. Dock måste man vakta sig att inte stöta tomten, som är en förunderligt nyckfull liten varelse och ofta blir lätt retad. Så hände det en bonde, som länge njutit gagn av en tomtes arbete och som därför blivit rik, att han en vacker dag fick se tomten dra två tunga, välmatade rågax till hans loge, varvid tomten stönade, pustade och ofta torkade svetten ur pannan. Bonden smålog åt tomtens möda och bad honom inte tråla så hårt. Hårtill svarade tomten, att han hädanefter skulle låta bli att dra sina strån till den, som inte aktade hans möda. Följden dröjde inte att visa sig. Kreaturen blev magra och vantrevliga, säden skrupnade i axen, höet unknade på skullen och ingen drygsl blev det mer med någonting. Bonden vart alldeles utarmad och hans förut fattige granne, till vilken tomten drog sina strån, blev rik.

För att inte förarga tomten måste vidare ordning och renlighet iakttas på det noggrannaste. Den som bröt häremot, kunde stundom av tomten handgripligen tillrättavisas. En dräng som höll stallet osnyggt och försummade sopa det och rykta hästarna, fick en morgon i detsamma han öppnade dörren en örfil så att han tappade mössan. Ingen levande varelse var att se utom hästarna, som stod helt fina och blanka i sina spiltor, och stallkatten, som satt på en balk och slickade sina tassar. Men drängen förstod fullväl från vem örfilen kom och tog sig därför tillvara, att en annan gång låta tomten sopa stallet och rykta hästarna eller förrätta något annat arbete för sig.

I Risingebygden fanns tre avarter av nötboskap, som var varandra mycket olika. Den ena — den vanliga svenska rasen — var mindre värderad, den andra däremot var kullig, av gråaktig färg och ansågs vara en blandning av älg och ko. Den hölls för mycket mjölkgivande, men var vild till lynnet och därav kom

ordspråket: "Kullakon fick inga horn av Vår Herre, därför att han visste, att hon då skulle stånga ihjäl alla andra kor". Tredje slaget var däremot långhornat, större till växten än andra kor och svart med gula eller vita strimmor och teckningar. Den sades stamma från berggubbens boskap, då någon antingen fått byta kalvar med bergkärringen eller fått låna bergfolkets tjur.

Utom redan nämnda arbeten hade karlarna på sin del allt yttre arbete, såsom vedhygge, timmerfällning, kolning jämte annat jordbruksarbete, vartill dragare brukades. Härvid bör anmärkas, att husbonden alltid själv körde oxar och drängen hästar, då de tillsammans körde ut i skogen eller på fältet. Skogskörsloren tog sin dryga tid. För kvinnorna måste även mycket tid användas på matbestyr, ty Risingebon är inte så litet en läckermun på sitt sätt. Brödet måste t.ex. gärna vara "ugnsurt", d.v.s. ugnsvärmen borde vara så klen, att brödet under gräddningen fick en egendomlig sötsur smak, och detta vållade en betydlig tidsförlust.

Att en bonde sålde något från sin gård annat än skog och boskap ansågs nästan skamligt. Ladugårdsalstren måste ätas upp hemma. Härav kom att en mängd mjölkrätter mycket användes, såsom äggrynsgröt, allehanda slag av ost, såsom sötost, kläsost (brynost), ostkaka. Pannkakor brukades även under olika former, från den så kallades "skedmunken" — ett slags tunna pannkakor, vilka gräddades på lagg, på vilken hällades blott en sked, som fick rinna ut i vilken form som helst — till den tjocka ugnspannkakan, som snarare var ett slags gräddkaka och bakades i jättestora pannor av koppar. Matsäckarna måste vara välförsedda, då bonden drog till skogs eller åt staden, och att ha den bäst försedda matsäcken var en tävlan mellan Risingebönderna. Det ymniga villebrådet såldes nästan alltid och ansågs av bondfolket hart när odugligt till mat, men den ofantliga fiskrikedomen förskaffade många olika rätter av särskilda fisksorter, som äts färska eller saltade och torkade.

Styv var Risingebonden under sitt strävsamma arbete i mark och skog, men from och trosstark som ett barn. Sedlighetskänslan var djup. Att en stöld begicks av andra än "utbölingar" hörde till undantagen, och brott mot sjätte budet var nästan exempellöst, vilket — då man besinnar att nästan alla äktenskapen inom socknen var en frukt inte av kärlek mellan de båda makarna utan av släktens beräkningar — kanske mer än något annat talar till förmån för folkets moraliska ståndpunkt. Tyvärr kan man inte i lika hög grad lovorda deras nykterhet. Risingebon var också i högsta grad oförsonlig mot dem som begått ett brott. Den som stulit ville ingen motta och hysa, och den kvinna som fallit togs av ingen i tjänst. De tvangs ofta att ta sin tillflykt till de öde skogarna, där de bodde i jordkulor och levde på nästan samma villkor som de fredlösa fordom.

Risingebon besökte ofta och gärna kyrkan. Nattvarden begicks ofta och alltid av den som sysslade med kolning, innan milan tändes. Kanske ansågs det som ett skydd mot de onda naturväsen, som dvales i skogen och ofta besöktet den enslige kolaren. Kanske var det också en beredelse till döden, ty kolningen ansågs ganska vådlig, och mer än en ljöt döden genom att falla ned i den brinnande

milan. För sin präst hyste Risingebon en nästan vidskeplig vördnad. Med honom i sällskap vågade han köra över den svagaste is, eller ro över den mest upprörda sjö. Då prästen kommit i land, gick bonden, som följt honom, ofta sjön omkring. Vissa sjukdomar ansågs till och med bli botade, om det blott lyckades den sjuke att röra vid prästkappan då prästen kom från någon prästerlig förrättning, helst en jordfästning, eller också smyga något linne, som tillhört den sjuke, ned i graven, så att prästen kunde kasta mull därpå på samma gång som på den döde. Ett ordstäv, vittnande på en gång om den aktning som Risingebon hade för sin präst och om den trotsiga styvsinnet i hans lynne och framfärd, var: "Risingebon kör inte ur vägen annat än för sin kung och sin präst". Den som mötte en fora med Risingebönder, släpptes inte så lätt fram. Stundom kördes han i diket, sällan tilläts han köra förbi utan vidare omständigheter. Möttes två bönder, hände det båda först hindrade varandra från att köra om och sedan hoppade av lasset och med sina blåmålade vridna piskskaft slogs om vem som skulle vika ur vägen för den andre.

Så svårhanterlig som Risingebon var, då han träffades ute på färdvägen, så godlynt och gästfri var han i sitt hus. Gjorde man ett besök hos honom, bullades genast upp allt vad huset förmådde för att bjuda gästen, och den välfägnad, som sålunda bjöds var inte liten. Man bjöds och trugades att äta vid vad tid på dagen det än var, och värdfolket kände sig stötta och sårade, om gästen inte motsvarade deras förväntan i att äta av allt som bjöds. Att neka att inta någonting i huset ansågs som den största förolämpning man kunde tillfoga värdfolket.

Att denna gästfrihet utövades på ett lysande sätt vid bröllop har vi redan talat om, men enahanda förhållande ägde också rum vid andra högtider. Påsken samlades grannarna hos varandra för att äta påskägg och äggrynsgrot och den mängd hårdkokta ägg, som förtärdes, gränsar till det otroliga. Måhända var matlusten större, därför att folket höll långfredagen i helgd genom ett slags fasta. Det var nämligen sed att denna dag inte förtära kött, mjölkmat eller ägg. Morgonen borde man gå fastande åt kyrkan och därefter till middag äta spiksill och ärter.

Valborgsmässoaftonen flammade eldarna på höjderna, och ungdomen drog i stora skaror från eld till eld, tills morgonen grydde. Däremot firades pingsten i stillhet. Att, liksom fallet är på Östergötlands slättbygd, klä maj- eller pingstbrudar, var alldeles obrukligt i Risinge. Vanligen gick nattvardsbarnen vid denna tid till skrift, och denna högtid firades med tyst andakt av deras föräldrar och fränder. Trefaldighetsafton borde man dricka sig till hälsa i så kallade trefaldighetskällor. Sådana fanns flera inom socknen, men om därvid liksom i södra Östergötland offrades, är obekant.

Vid midsommartiden restes stång i varje by och smyckades med blommor och blad, urblåsta äggskal och kronor av färgat papper och svinborst. Det ansågs medföra "ohill" med kreaturen, om inte stång kläddes. Vid midsommartid kunde man även på flera sätt utforska sitt framtida öde. Man bryter nio slags blommor, nio stycken av varje slag, på nio mäns ägor och lägger under sin huvudkudde för att i drömmen erfara sitt öde. Man går till en korsväg och lägger örät mot jorden

vid midsommartid, då får man ofelbart höra ett ljud, som säger den lyssnande vad yrke den blivande mannen har, såsom hamrande om han är smed, ljudet av en kvarn om han är mjölnare o.s.v. Är man inte nöjd med denna kunskap kan man även få se den tillkommande mannens eller hustruns ansikte om man vid midnattstid går och tittar ned i en åderkälla, som inte på nio mansåldrar varit uttorkad. Man ser då inte sin egen bild i källans spegel utan sin tillkommande makes drag.

Midsommarafton kan man också skaffa sig en talisman, som ger lycka i kärlek. Man fångar en "källfrö" (groda), lägger den i en träask i vars botten hål är borrarad, och bär den till skogen. Man beger sig till en myrstack, går tre gånger "ansyls" (motsols) omkring den och lägger därefter asken i myrstacken. Då detta är gjort bör man skynda därifrån. Myrorna kommer in genom de små hålen och grodan skriker. Får en människa höra detta skri, blir hon vansinnig. Den tredje torsdagskvällen efter midsommar bör man gå dit igen och hämta sin ask efter att ha gått tre gånger "rättsyla" (med solens gång) omkring myrstacken. Av grodan återstår då blott en krok (!) och en hötjuga (!) av ben. Denna krok drar till sin ägare vilkens hjärta han vill, då han blott vidrör henne med kroken. Tjugan åter stöter bort från sin ägare varje misshaglig person.

Ingen högtid firas dock med så mycken andakt och på samma gång så mycken glädje som julen. Långt förut förbereder sig matmodern till denna högtid. Hon brygger och bakar snart sagt både dag och natt, medan husfadern ivrigt rådfrågar adventsväderleken för att utröna ett kommande års svagare eller ymnigare skörd. Är nämligen vädret klart och rimfrosten ymnig, blir årsväxten god, annars inte. Under nyet närmast jul slaktas julkalten. Slaktas den under nedan, blir fläsket odrygt och krymper ihop i grytan. Julölet bryggdes av kornmalt med tillsats av vetekli. Det är ytterst starkt, sött och välsmakande, och om blott husmodern inte glömt att korsa över ölkarret och ropa "Hej lustigt", då jästen läggs i, blir ölet aldrig orsaken till några trätor, slagsmål eller dylikt utan uppväcker blott munterhet. Att räkna upp allt bakverk i skepnader av "julkusar", "vörtebroar", tårtor m.m. som tillreddes, övergår nästan förmågan. Må det vara nog att säga, att allt bröd utsiras på det grannaste, överkavlas med utskurna kavlar, så att på kakan bildas ett kors av upphöjda prydnader, eller tryckes med ett slags stämpel med blommor och bär, pryds med flätor och "kringelikrokar" — spiralformigt lagda trillingar av deg — och skära ut allehanda fasoner av djur. Bland det övriga utmärker sig "enhorningen" — ett slags kaka i kantig form, som för sin skapnad snarare borde heta "månghorningen" — samt julkusen, som alltid har samma ovala form och rätt över på längden smyckas med en fläta och sju spiraler på varje ända.

Då julen kom nära, fejdades varje vrå i huset. Kopparkittlar och tennfat glänste som guld och silver från kökets väggar. Visthuset var fullt, ölet skummade i tunnan och glädje härskade i varje hjärta. Tidigt om morgonen på julaftonen sätts julkalten på, innehållande kött, fläsk och korv. Husets medlemmar doppade till frukost och middag i detta spad, varför julaftonen kallas "dopparedagen".

Då dagen börjar skymma, går matmodern och husbonden ut i ladugården och tilldelar själva kreaturen deras nattfoder jämte något utöver den vanliga kosten, såsom några nävar hel havre eller annan säd, varvid de tilltalar varje djur, förtäljandet det att nu är julhögtiden inne och nu är Frälsaren född. Då alla sysslor är undanstökade dukar matmor själv julbordet med en vit duk, ställer mitt på bordet ett grenljus med lika många armar som husets medlemmar eller åtminstone barn är, och lägger upp "julahögar" av bröd och bakverk för var och en av husets folk. På ömse sidor om julljuset läggs två högar bröd, överst på den ena ligger "enhorningen" och på den andra "julkusen". Öl får heller inte fattas. Sedan samlas husfolket. En julsalm sjunges och alla tar plats kring julbordet. I ännu äldre tider, än här omtalas, fanns i ett eller annat bondhus ett slags "väggbonad", som hängdes upp varje julhelg. Det var målade eller utsydda bilder ur den heliga historien, såsom Kristi födelse, de vise männen och dylikt. Dessa slags tapeter var redan för femtio år sedan en sällsynthet och finns nu troligen bara på ett enda ställe, nämligen i målaren Pehr Hörbergs forna hem — Skirnäs — där de av honom själv målade tapeterna ännu för ett par år sedan hängdes upp av konstnärens brorson.

Om julaftonen var det också en sed att ställa husfolkets skodon i rad utanför dörren, och om något då blev omvänt, betydde det att dess ägare innan nästa jul skulle vara kall och under mull. Då husets medlemmar denna dag gick till sängs dukades inte bordet av, utan öl fylldes i kannan och ljus brann på bordet. Att man var medveten om någon orsak, varför så skedde, har inte kunnat förspörjas, troligen var det dock kvarlevorna av en dödingakult, emedan allmänt troddes, att de döda höll otta i kyrkan före de levande. Många vidskepliga bruk för att utforska framtiden förekom också under julafton, såsom att gå ut och titta in genom fönstret på de innevarande. Skulle då någon av dem dö innan nästa jul, sågs han sitta vid julbordet utan huvud. Julnatten troddes alla djur återfå den tategåva de ägt före människans syndafall och i Frälsarens födelsestund troddes ljust dansa på julbordet.

Tidigt juldagsmorgonen begav man sig åt kyrkan, ofta åkande, alltid med bloss. Vid ankomsten till kyrkan lades dessa bloss i en hög, så att de bildade ett bål. Efter julottan ägde en allmän kappkörning rum, och den som kom först hem, ansågs först få sin skörd inbärgad. Juldagen tillbragtes därefter i stillhet. Annandagen däremot var upptågens tid. Då hölls annandagsotta, och under avsjungande av annandagssånger gick de unga flickorna och sopade stallet för drängarna, vilka å sin sida gärna önskade att sopa fähuset för flickorna. Därefter tågade man omkring i byn, bjudande varandra på julglögg och sjungande:

*Staffan var en stalledräng, stalledräng,
han vattnar sina fålar fem, fålar fem,
men ingen dager synes än,
fast stjärnorna på himmelen de blänka.*

Från julaftonen och ända till efter trettondagen stod julbordet dukat inne i stugan, och inget arbete företogs annat än de nödvändigaste sysslorna. Fränder och vänner besökte varandra och glädjen stod högt i tak, vare sig på de egentliga julgängen eller på de mindre samkväm, där man blott lekte och tog sig en sväng. Och blev man även annars rundligen trakterad hos Risingebonden gick detta till övermått vid denna tid, och ingen tilläts att "gå bort med julen", det vill säga gå sin väg oförplågad.

Det ena upptåget avlöste det andra med varjehanda förklädnader. Vanligt var att drängarna tog på sig avigvända skinnpälsar och "glador" för att sedan med förställd röst på skämt skrämma kvinnorna. I mindre, mera uppsluppna kretsar kunde man dansa den s.k. "Skevelappadansen" — möjligen från början ett förlöjligande av några fattiga skogsbyggare i den angränsande Skedevi — allmänt uttalad Skeve — socken. De dansande, som helst borde vara sju, ställde sig i ring, varvid de förvred munnen och sköt fram underkäken samt lade händerna på knäna. Under det de långsamt gick emot varandra, sjöng de till en början i förlöjligande och sävlig takt:

Har ni sett sju Skeve-lappä dansä? Hi å hå!

De bockar sig så att de nästan stöter huvudena tillsammans och löper därpå åter till sina platser och vänder sig om med ryggarna mot varandra. Därefter sjungs åter detsamma, men nu i fortare takt, under det att de baklänges skyndar mot varandra och sedan bockar sig så att ryggarna stöter ihop. Sedan springer de åter till sina platser, svänger sig omkring, sprattlar med benen, slår ihop händerna och sjunger mycket fort:

Skeve-lappä dans! Skeve-lappä dans! o.s.v.

Under sången galopperar de också omkring i stugan och slår ihop hälarna så att det smäller. Sålunda fortsätter de några omväxlingar efter behag tills man ledsnar. Inom orten är denna danslek ännu omtyckt av ungdomen.

Vid dansgillen, som ställdes till under julen av ungdomen gemensamt, gick det ofta till så, ehuru numera alldeles ur bruk: Någon tid före jul anskaffade och tillsköt de unga männen malt till det öl, som borde bryggas och förtäras på det tillämnade gillet. Vanligen var detta malt en gåva av de unga männens fäder och husbönder. Flickorna åter fick på sin lott att brygga ölet, släppa till vetebröd och annan traktering, som också vanligen var en gåva av husmödrarna. På den utsatta kvällen församlades alla de yngre och även de äldre, som tillskjutit något och blivit inbjudna, i den upplysta stugan. Sedan inträdde fyra vitklädda flickor med kronor av glittrande skrammelmässing och annan grannlåt på sig. Två av dem bar vad som hörde till trakteringen, men de andra två den så kallade julbusken, en liten gran, som var nedstucken i en med jord fylld trälåda. Den lilla granen var prydd med brinnande ljus och brokiga band. Julbusken sattes ned på golvet och de fyra flickorna slöt en ring omkring den, varefter de dansade och sjöng:

*Vårt värdfolk till ära
en brinnande buske bärs fram.
Två jungfrur mände honom bära
som hemma är i vårt lag.
Förutan rot, med kvist och topp
denna buske växer opp.
Gud signe vårt värdfolk!
Gud signe dem till själ och kropp!*

Därefter ställdes busken på ett bord och den egentliga dansen började. Så följde dagarna på varandra under oupphörliga nöjen och utklädningar av alla slag, omväxlande från den vanliga trettondagsstjärnan till andra för tillfället uppfunna jämte pant- och danslekar, och man sjöng för varje dag:

*Jul igen i dag!
Jag är rätt gläder jag!
Jag tror att jula räcker än till påska.*

Men också julen tog slut en gång. Julbordet dukades av och julkusen och enhorningen gömdes omsorgsfullt för att därutav ge korna en liten bit första dagen de släpptes på bete, och vardagslivet återtog sin vanliga gång. Men utom vid dessa helger kom man tillsammans emellanåt till muntra samkväm.

Om sommaren samlades folket på ången till slåttergänge, då grannarna hjälpte varandra med slåttern, och sedan, då skörden var slut och skördegröt vanligen åts, tog man sig en sväng på logkistan. På hösten erbjöd också de talrika vargskallen ett välkommet avbrott i den vardagliga enformigheten. För femtio år sedan fanns vargar ännu till överflöd, och det gavs nästan ingen by, där inte något eller några husdjur under sommaren fått sätta livet till för dem. Därför samlades man gärna efter pålysning till skall, och det är inte exempellöst att ända till tio vargar blivit fälda på en enda sådan skalljakt. Varje man infann sig på utsatt ställe med vargspjut eller bössa eller åtminstone yxa. Varnät sattes ut, skyltarna ställdes ut och nu gick hakskallet löst under skrik och oväsen, sånger och trumningar. Senare samlades man till en munter aftonmåltid, då dagens händelser högljutt avhandlades under skämt och speglosor till dem som haft någon otur.

Vargen var ett av de djur, som Risingebon betraktade med ett av fruktan blandat hat. Han vågade sällan kalla honom varg, utan tillade honom allehanda andra namn, såsom gråben, den grå, och framför allt gulltass, ty på den tiden då djuren kunde tala, sade vargen till bonden:

*Kallar du mig varg, blir jag din ko arg,
men kallar du mig guld, blir jag din ko buld.*

Även andra djur betraktar han med en sådan nästan vidskeplig vördnad. Vi har redan talat om lekatten. Också haren anses ofta olycksbådande. Möter någon en hare, vänder han gärna om. Likaså anses det båda olycka, om en ekorre uppehåller

sig nära en gård eller springer över vägen där man skall färdas. Uven och ugglan, korpen och skatan sågs även med vidskeplig fruktan och man skyr att döda dem. Sammalunda med ormen, som man hatar men ogärna dödar, emedan olycka tros följa på hans dödande. Han tros ofta komma till liv igen och skada den som slagit honom. Andra djur hyllar Risingebon. Svalor, som bygger sitt bo på bondens hus eller ladugård, får inte dödas, de för med sig trevnad och lycka. Likaså anser han paddan fridlyst. Hon är en förtrollad skön jungfru — det syns på hennes klara ögon. Av insekter dödar han aldrig den så kallade Marie nyckelpiga eller Marie gullhöna. Den unga flickan tar henne på sin hand och låter henne "märka brudhandskar", det vill säga låter henne löpa från det ena fingret till det andra eller sätter henne på sitt utsträckta finger under tillropet:

*Flyg öster, flyg väster, flyg söder, flyg norr,
flyg långt bort till min fästemens dörr!*

Också spindeln och timmermannen (Cerambyx) vill man ogärna skada, dock älskas ingen insekt högre än tordyveln. Inte nog med att man väl aktar sig för att trampa på honom, utan ser man honom liggande på rygg, vänder man honom omsorgsfullt, så får man sju synder förlåtna för denna barmhärtighet.

För att bli kvitt de djur, som vållar skada eller obehag inomhus, såsom råttor eller annan ohyra, borde man vid den vanliga uppsägnings tiden före Tome dag, eller också på denna dag (21 december), uppsäga dem ur sin tjänst. Det skulle ske vid midnattstid. Husbondefolket klädde sig därför i sin stass, husfadern i sin helgdagströja, sitt söndagsförskinn, sin kapprock, sin hatt, och den blåmålade vridna piskan fästes snett över ena axeln, husmodern tog på sig sin svarta klänning, bindmössa och stycke, och satte ljus i hand. Då midnatten var inne, följdes husmor och husfar åt i kök, visthusbodas, källare m.m. De tilltalade hövligt råttorna och tackade dem för den trogna tjänst de av dem njutit, men sade att de numera inte längre behövde dem, utan att de måste se sig om efter en annan lägenhet. Att råttorna stannade kvar efter att således ha blivit hövligt uppsagda, ansågs för exempellöst. Däremot stannade de om de blev ohövligt tilltalade eller husbondefolket inte var välklädda eller slutligen om de glömt att säga upp dem på varje ställe där de haft sitt tillhåll.

Till sist återstår att också nämna något om Risingebons sista färd. Då någon avlidit, brukade man genast tillsluta ögonen på den döde och lägga en psalmbok under hakan, på det att munnen måtte hållas tillsluten. Sedan tvättas liket och svepes på det prydligaste, om det är en ung flicka vanligen klädd som brud i vit kista med myrtenkrona och krans, vilka sedan fastspikas på locket till kistan. Har den döde idkat något hantverk, läggs nödiga redskap till honom. Ofta får han också med sig någon mat och framför allt sin brännvinsflaska, sin tobakspung och sin pipa. Dör en havande kvinna, läggs till henne nödiga barnkläder, till ett barn läggs gärna de leksaker, som det varit mest roat av. Ofta läggs också en bit stål i kistan för att den döde inte skall "gå igen". Då allt är färdigt, ställs den döde ut och man tar avsked av honom för sista gången. Då alla gästerna beskådat liket, skruvas kistlocket på och man beger sig, numera alltid åkande,

till kyrkan, där jordfästningen förrättas och gudstjänsten bevistas. I ännu äldre tider än här omtalas, bars liket till kyrkan på bår, emedan man trodde att ingen häst trivdes sedan det dragit ett lik. Man stannade då vid en liten skogsdunge inte långt från kyrkan och sände fram bud, så att klockringningen kunde börja. Denna skogsdunge bär ännu namnet "Gastknulan". Det säges att fordoms dags det inte varit ovanligt, att begravningsföljet kommit till kyrkan i ganska upprymd sinnesförfattning, och att det till och med någon gång hänt, att en överdådig sälle och god vän till den avlidne vid framkomsten till kyrkan suttit gränsle över kistan med brännvinsflaskan i hand, drickande den döde till för sista gången. Denna tid var dock redan förbi för femtio år sedan, och begravningsföljet uppträdde vid graven med anständig värdighet. Efter gudstjänsten far begravningsgästerna tillbaka till dödshuset och gravölet firas med mycket ätande och drickande — liksom vid varje fest i Risingebons liv — till sena kvällen, ty en "hederlig begravning" — det vill säga en sådan där gästerna var många och förplagnaden riklig — värderades högt. Var den döde inte synnerligen älskad eller hans bortgång snarare efterlängtd, kunde det hända att ungdomen till och med började göra lekar eller att stämningen var allt annat än bedrövad.

Sådant var i korthet Risingebondens liv. Av allt vad vi härovan nämnt är nu föga mer än minnet kvar. Den gamla dräkten är i det närmaste bortlagd. Hos karlarna är det numera nästan endast det ständigt burna förskinnat och "gladan" — och även de läggs efter hand bort — som utmärker skogsbon från hans granne på slätten. Mycket sällsynt torde man möjligen kunna se en gammal gubbe i knäbyxor eller en gumma med uppstruket hår och vid högtider med bindmössa och krusat stycke. Även seder och levnadssätt är nu helt annorlunda. Men de gamla talar med saknad om förgångna tider. Den nya tiden med sina ständiga växlingar, sina oupphörliga utjämnningar åt alla håll är dem svår att fatta, och där de inte vill ogilla eller klandra nöjer de sig ofta med en tyst undran, nästan blandad med ömkan. Ett yngre släkte må inte le åt de gamlas uppfattning av vad dessa ansett och anser för bäst. De yngre må glädja sig åt den nya tidens stigande odling, men därför inte glömma att lära vad de kan av den tid som flytt. Och detta är inte litet. I enkelhet, tarvlighet, redlighet och gudsfruktan kan de gamla alltid aktas som en föresyn, och ur det säde, som forna tider nedlagt, spirar hoppet om en ljus och förtröstansfull framtid åt våra bygder.

— 1h —